

**“INTELEKTUAL MULK HUQUQIDA TURDOSH HUQUQ TUSHUNCHASI
VA UNING AHAMIYATI”***Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti**Yurisprudensiya ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi***Xolmurodova Sevinch Jumanazarovna***Ilmiiy Rahbar: Yuridik fakulteti o'qituvchisi Jinoyat huquqi va fuqarolik protsessi
kafedrasi dotsenti* **Mallayev Normamat Ramazonovich**

Anotatsiya: *Ushbu maqolada turdosh huquqlar tushunchasi, uning ahamiyati va uning amaliyotda qo'llanilishi, shuningdek, uning bugungi kunda xorijiy tajribalardagi roli haqida ma'lumot keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Mualliflik huquqi, turdosh huquqlar, intellektual mulk, asar, ijodiy faoliyat, tijorat, madaniy meros, huquqiy himoya, daromad taqsimoti, tarjima, asarlarni qayta ishlash.*

Turdosh huquqlar – bu mualliflik huquqiga yaqin bo'lgan, lekin bevosita mualliflik huquqiga kirmaydigan huquqlar bo'lib, ular asrni yaratmagan, ammo, uni ommaga yetkazishda ishtirok etgan shaxslarga tegishli huquqlar hisoblanadi. Biz hayotimiz davomida ko'p marotaba turdosh huquqlarga duch kelganimiz. Misol uchun: kundalik hayotimizda tinglaydigan musiqalarni olaylik. Ularni kuylayotgan xonandalar turdosh huquq egalari hisoblanadi, amma musiqa so'zi yoki she'rini yozgan shaxs boshqa bo'ladi yoki asarlar asosida yaratilgan filmlar masalan “Shum bola” filmi. Bu film G'afur G'ulomning “Shum bola” asari asosida yaratilgan bu ham turdosh huquqlar natijasida yaratilgan. Turdosh huquqlarning obyektlari jumlasiga ijrolar, fonogrammalar, efir yoki kabel orqali ko'rsatuv yoxud eshittirish beruvchi tashkilotning ko'rsatuvlari yoki eshittirishlari kiradi²⁹. Turdosh huquqlarini obyektlari kimlar tomonidan yaratiladi? Turdosh huquqlarning subyektlari kim degan savol paydo bo'ladi? Turdosh huquqlarning subyektlari O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1075-moddasida belgilangan Ijrochilar, fonogrammalarni tayyorlovchilar, efir yoki kabel orqali ko'rsatuv yoxud eshittirish beruvchi tashkilotlar turdosh huquqlar subyektlaridir. Turdosh huquqlar qachondan boshlab ijrochilarga tegishli bo'ladi? Ijrochining huquqlari quyidagi shartlardan biriga rioya etilgan taqdirda, ushbu Qonunga muvofiq unga tegishli deb e'tirof etiladi:

1. ijrochi O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lsa;

2. ijrochining fuqaroligidan qat'i nazar, ijro birinchi marta O'zbekiston Respublikasi hududida amalga oshirilgan bo'lsa;

3. ijro ushbu moddaning ikkinchi qismi qoidalariga muvofiq muhofaza qilinadigan fonogrammaga yozilgan bo'lsa;

4. fonogrammaga yozilmagan ijro ushbu moddaning uchinchi qismi qoidasiga muvofiq efir yoki kabel orqali ko'rsatuv yoxud eshittirish beruvchi tashkilotning muhofaza qilinadigan ko'rsatuv yoki eshittirishiga kiritilgan bo'lsa.

²⁹ O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 1074-moddasi.

5.Fonogrammani tayyorlovchining huquqlari quyidagi shartlardan biriga rioya etilgan taqdirda, ushbu Qonunga muvofiq unga tegishli deb e'tirof etiladi:

6.fonogrammani tayyorlovchi O'zbekiston Respublikasi fuqarosi yoki O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan yeriga ega bo'lgan yuridik shaxs bo'lsa;

7.fonogrammani tayyorlovchining fuqaroligi yoki joylashgan yeridan qat'i nazar, fonogramma birinchi marta O'zbekiston Respublikasi hududida chop etilgan bo'lsa.

8.Efir yoki kabel orqali ko'rsatuv yoxud eshittirish beruvchi tashkilotning huquqlari, agar tashkilot O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan yeriga ega bo'lsa hamda efirga uzatish yoki kabel orqali yuborishni O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan uzatgichlar yordamida amalga oshirayotgan bo'lsa, ushbu Qonunga muvofiq mazkur tashkilotga tegishli deb e'tirof etiladi.

9.Chet el yuridik va jismoniy shaxslarining O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq O'zbekiston Respublikasida muhofaza qilinadigan turdosh huquqlari ham ushbu Qonunga binoan e'tirof etiladi.

Bugungi raqamlashib borayotgan zamonda turdosh huquqlarini buzilishi bilan bog'liq muammolar ko'payib bormoqda. Quyidagi statistika ma'lumotlariga e'tibor qaratsak:Qoida buzarliliklar soni: **2020-yil** – 81 ta huquqbuzarlik holati; **2021-yil** – 887 ta huquqbuzarlik holati; **2022-yil** – 1 209 ta huquqbuzarlik holati. 2022 - yilda aniqlangan huquqbuzarliklarning **31 foizi internet tarmog'ida sodir etilgan**³⁰. Jabrlanganlar soni: 2022-yilda **137 ta ma'muriy bayonnoma** rasmiylashtirilgan, **600 ta og'ohlantirish** va **180 ta taqdimnoma** kiritilgan. Shuningdek, **117 ta shaxsga nisbatan jami 124 million so'm miqdorida jarima jazosi tayinlangan**³¹. Bundan shu narsa ma'lumki, turdosh huquqlarning buzilishi yildan-yilga ortib bormoqda. Turdosh huquqlar qanday himoya qilinadi, uning qanday himoya belgilari bor va qaysi sohalarga amal qiladi? Shu va shunga o'xshash savollarga O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining **1076-moddasida, Turdosh huquqlarning muhofaza belgilari belgilab qo'yilgan**: Fonogrammaga va (yoki) bunday fonogrammaga yozilgan ijroga bo'lgan mutlaq huquqlar egalari o'z huquqlaridan xabardor qilish uchun turdosh huquqlarning muhofaza belgisidan foydalanishlari mumkin bo'lib, bu belgi fonogrammaning har bir nusxasida va (yoki) u saqlanadigan har bir g'ilofda aks ettiriladi hamda quyidagi uch unsurdan iborat bo'ladi:

1)aylana ichidagi lotincha “R” harfi;

2)mutlaq turdosh huquqlar egasining ismi (nomi);

3)fonogramma birinchi marta chop etilgan yil.

4)Nomi yoki ismi ushbu fonogrammada va (yoki) u saqlanadigan g'ilofda odatiy tarzda ko'rsatilgan yuridik yoki jismoniy shaxs, agar boshqacha hol isbotlanmagan bo'lsa, fonogrammani tayyorlovchi deb e'tirof etiladi. Bu turdosh huquqlarning himoya belgilari hisoblanadi.

Turdosh huquqlar buzish asosan quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1) mualliflarning shaxsiy nomulkiy huquqlarini buzish; 2) ijrochining ismi-sharifga bo'lgan va

³⁰ [.Uza.uz+1UzReport+1](https://uza.uz/1UzReport+1)

³¹ [Aniq.uz+1EU Reporter+1](https://aniq.uz/1EU Reporter+1)

Agarda shu kabi holatlar orqali turdosh huquqlar buzilsa, ushbu huquqlar egasi quyidagilarni talab qilish huquqiga ega: 1) huquqlarni tan olishini; 2) huquq buzilishidan oldingi holatni tiklashini va huquqni buzadigan yoki uning buzilishi xavfini yuzaga keltiradigan harakatlarni to'xtatishini; 3) huquq egasining huquqi buzilmagan taqdirda, u fuqarolik muomalasining odatdagi sharoitlarida olishi mumkin bo'lgan, lekin ololmay qolgan daromadi miqdoridagi zararlarning o'rnini qoplashini. Agar huquqbuzar mualliflik huquqi yoki turdosh huquqlarni buzish oqibatida daromadlar olgan bo'lsa, huquq egalari boshqa zararlar bilan bir qatorda boy berilgan foydani bunday daromadlardan kam bo'lmagan miqdorda qoplashini; 4) zararlar yetkazilishi faktidan qat'i nazar, huquqbuzarlikning xususiyati va huquqbuzarning aybi darajasidan kelib chiqib ish muomalasi odatlarini hisobga olgan holda zarar qoplanishi o'rniga bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan ming baravarigacha miqdorda to'lanishi lozim bo'lgan tovonni to'lashini; 5) Muallif va ijrochi o'z huquqlari buzilgan taqdirda, huquqbuzardan ma'naviy ziyon qoplanishini talab qilishga haqlidir. 6) Mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilot mulkiy huquqlarini boshqarish shunday tashkilot tomonidan amalga oshirilayotgan shaxslarning buzilgan mualliflik huquqlari va turdosh huquqlarini himoya qilib qonunda belgilangan tartibda o'z nomidan ariza bilan sudga murojaat etishga haqlidir. 7) Mualliflik huquqi yoki turdosh huquqlar buzilishining oldini olish yoki uni to'xtatish uchun zarur choralar ko'rish natijasida uchinchi shaxslarga yetkazilgan zararlar, shuningdek bunday choralarni amalga oshirgan shaxs ko'rgan zararlar huquqbuzar hisobidan undirib olinishi kerak³⁴. Ammo bugungi kunda shuncha belgilab qo'yilgan chora-tadbirlarga qaramay Turdosh huquqlarning buzilishi ortib bormoqda. Bugungi kundagi eng asosiy dolzarb butunjahon bo'ylab dolzarb bo'lib borayotgan muammolar mavjud: 1. Kontentni noqonuniy tarqatish³⁵; 2. Ijodkorlarning adolatli daromad ololmasligi; 3. Texnologik rivojlanish ortidan huquqiy bazaning ortda qolishi; 4. Huquqni amalda himoya

³⁵ Wikisource+4Uza.uz+4UzReport+4UzReport+1Uza.uz+1

qilishdagi zaifliklar ³⁶hisoblanadi. Bu muammolar deyarli barcha davlatlarda uchramoqda, lekin bu muammolarga yechim topgan davlatlar ham mavjud:

Yevropa Ittifoqi (YI): Raqamli bozorni tartibga solish bo'yicha islohot amalga oshirgan, ushbu islohotda: YI 2019-yilda qabul qilgan "Mualliflik huquqi to'g'risidagi Raqamli Bozor Direktivasi (DSM)"³⁷ orqali muhim yechimlarni joriy qildi: 1) Platformalarga javobgarlik yuklandi: YouTube, Facebook kabi xizmatlar foydalanuvchilar yuklagan kontentda mualliflik va turdosh huquqlar buzilmasligini nazorat qilishi majburiy bo'ldi. 2) Ijodkorlarga ko'proq daromad: Platformalardan kontent ishlatilgan taqdirda, ijrochilarga va fonogramma egalarga adolatli kompensatsiya to'lash majburiyati joriy etildi. Natijada Yevropa Ittifoqi davlatlarida ijodkorlar va ijrochilar onlayn platformalardan ko'proq va oson daromad olmoqda.

Sun'iy intellect bilan bo'g'liq huquqbuzarliklarga Janubiy Koreya ³⁸davlati quyidagicha islohot orqali yechim topgan: 1) Ijrochining ovozi, qiyofasi va ijrosidan foydalanish uchun yozma ruxsat talab qilinadi. 2) Deepfake texnologiyalarini ruxsatsiz ishlatish jinoyat hisoblanadi. Buning natijasida mashhur san'atkorlarning ovozi bilan bog'liq noqonuniy foydalanish holatlari kamaydi.

AQSh da ham shu kabi muammolarga yechim sifatida quyidagi tizimlar joriy qilindi: DMCA va Content ID tizimlari³⁹: 1) Digital Millennium Copyright Act (DMCA) 1998-yildan buyon faol ishlatilmoqda: Huquq egalari onlayn platformalarga takedown notice (kontentni olib tashlash talabi) yuborishi mumkin. YouTube Content ID — avtomatik tizim orqali turdosh huquq bilan himoyalangan ovoz, video va ijrolar aniqlanadi va Asl egaga daromad taqsimoti taqdim etiladi yoki kontent bloklanadi. Bu tizimlar natijasida YouTube orqali ko'plab ijrochilar o'z huquqlarini himoya qila olmoqda va qonuniy daromadga ega bo'lishmoqda.

Xulosa qilib aytganda, shu va shunga o'xshash bir qator xalqaro islohotlarni mamlakatimizga ham joriy qilish orqali yildan-yilga ko'payib borayotgan huquqbuzarliklarni kamaytirish va yuqori natijalarga erisha olamiz. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi turdosh huquqlar masalasini yanada dolzarb qilib qo'ymoqda. Asosiy ijodkor bo'lmagan, biroq asarlarni ijro etgan, tarqatgan yoki ommaga yetkazishda ishtirok etgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish — bu zamonaviy huquqiy tizimning ajralmas qismidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1.O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi

2.O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi <https://lex.uz/ru/docs/-1022944>

3. [Uz Report yangiliklari Wikisource+4Uza.uz+4UzReport+4UzReport+1Uza.uz+1](#)

³⁶ <https://yuz.uz+4Uza.uz+4UzReport+4>

³⁷ eur-lex.europa.eu

³⁸ <https://www.support.google.com/youtube>

³⁹ <https://www.TheKoreaHerald/Yonhap.com>

4. Directive (EU) 2019/790 - “Copyright in the Digital Single Market”: eur-lex.europa.eu
5. DMCA (Digital Millennium Copyright Act), 1998: <https://www.support.google.com/youtube>
6. AI-generated content regulation: <https://www.TheKoreaHerald/Yonhap.com>